

РЕФЛЕКСИВНА ПОЗИЦІЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР ЇХНЬОЇ ФАХОВОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено обґрунтуванню актуальності дослідження проблеми формування професійно-рефлексивної позиції студента вищого технічного закладу освіти. Проаналізовано наукові підходи до дослідження аспектів визначеної проблеми.

Ключові слова: *рефлексивна позиція, професійна самореалізація, професійна рефлексія, вищі технічні заклади освіти.*

Підготовка висококваліфікованих фахівців сучасною системою вищої освіти згідно з вимогами державних нормативних документів (Закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті) здійснюється на засадах інноваційних підходів до професійної підготовки, які спрямовані налаштовувати майбутнього фахівця не лише на системне якісне засвоєння фундаментальних знань, формування практичних умінь, а й на розвиток у них мотиваційно-потребнісної сфери, здібностей до самореалізації та творчості [3].

Перед сучасною вищою школою поставлено завдання забезпечити якісну підготовку нової генерації фахівців, які були б здатними на високому професійному рівні виконувати своє призначення. Для цього студентів, які саме мають стати фахівцями, слід спрямовувати на постійне формування професійно значущих особистісних характеристик, які даватимуть змогу набувати досвіду, досягати професійного акме. Важливе значення для підготовки фахівця будь-якого профілю має розвиток у нього професійної рефлексії як якості особистості, необхідної для здійснення адекватної самооцінки, самовизначення, творчої самореалізації.

Аналіз досліджень з питань рефлексії, проблем формування життєвої позиції студентів вищих технічних закладів освіти, а також філософської, психологічної, педагогічної літератури дає можливість виокремити різні аспекти дослідження проблеми:

– *визначення рефлексії як філософської категорії* (В. Лекторський, В. Лефевр, Дж. Локк, М. Рожева, І. Семенов, П. Шарден, Д. Юм та ін.);

– *вивчення психологічних аспектів рефлексії* (О. Анісімов, К. Вазіна, К. Вербова, Г. Голіцин, В. Давидов, А. Задо, Б. Ельконін, Є. Ісаєв, С. Кондратьєва, Ю. Кулюткін, С. Маслов, Е. Машбіц, С. Неверкович, Ю. Репецький, С. Рубінштейн, Н. Самоукіна, В. Слободчиков, О. Спіркін, С. Степанов, Г. Сухобська, А. Тюков, Г. Щедровицький О. Яблокова та ін.);

– *розкриття педагогічних аспектів рефлексії* (О. Анісімов, А. Бізяєва, Л. Верзунова, Г. Гранатов, А. Дегтяр, Г. Звенигородська, І. Зязюн, А. Криуліна, Л. Кузнецова, Є. Літвінова, М. Маріманова, В. Метаєва, Є. Михайлова, О. Реан та ін.);

– *аналіз наукових підходів до формування життєвої позиції молоді людини* (Є. Головаха, О. Киричук, Л. Красовський, Н. Лавриченко, Л. Романюк, О. Темченко, Н. Шемигон, С. Щербина та ін.).

Ідеї вчених про особливості педагогічного процесу вищої школи, її реформування в умовах упровадження кредитно-модульної системи навчання студентів вищих начальних закладів України (В. Буряк, Т. Дем'янюк, М. Дьяченко, В. Євдокімов, К. Левківський, О. Микитюк, О. Попова, В. Приходько, І. Прокopenко, В. Шпак та ін.) становлять теоретичне підґрунтя визначеної проблеми.

На основі аналізу наукової літератури можна виділити такі напрями підготовки студентів у вищому технічному закладі освіти до виявлення ними професійної рефлексивної позиції: *розкриття основних способів набуття професіоналізму у фаховій підготовці* (В. Гриньова, В. Євдокімова, О. Ігнатюк, М. Іродов, О. Руденко); *формування готовності молодого фахівця до самовдосконалення в процесі професійної діяльності* (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, Є. Головаха, І. Краснощок, В. Кушнір, О. Михайлов, В. Радул, В. Сафін); *формування спрямованості на постійну самоосвіту* (Л. Ільзова, Г. Коджасперова, Л. Соколова).

Отже, питання рефлексії висвітлювали науковці різних галузей, але жодне дослідження не торкалось проблеми цілеспрямованого формування професійно-рефлексивної життєвої позиції майбутнього фахівця.

Метою статті є обґрунтування актуальності проблеми формування професійної рефлексивної позиції в студентів вищих технічних закладів освіти.

Взаємозв'язок і взаємодія різних підходів до вивчення проблеми професійно-рефлексивної позиції студента вищого технічного закладу освіти відображено в концепціях:

– *особистісно-діяльнісного підходу*, що забезпечує усвідомлення студентом себе як особистості, виявлення й розкриття своїх здібностей та потенційних професійних можливостей. Рефлексивна позиція є передумовою самовдосконалення студентом своєї індивідуальності;

– *системного підходу*, який сприяє формуванню професійно-рефлексивної позиції студента як системи взаємопов'язаних складників, які мають забезпечити найбільш повну реалізацію майбутнього фахівця в професійній діяльності;

– *синергетичного підходу*, який визначає необхідним створення рефлексивного середовища як відкритої системи умов розвитку особистості, що відкриває можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних і професійних ресурсів особистості студента. Основною функцією такого середовища є сприяння виникненню в особистості потреби в рефлексії;

– *аксіологічного підходу*, який передбачає визначення рефлексії як професійно значущої цінності, переведеної у ступінь провідної якості особистості, яка є засадою фахової реалізації протягом життя;

– *ресурсного підходу*, що ґрунтується на усвідомленні студентом адекватності самооцінки, власних професійних знань, здібностей, умінь, виявленні та вдосконаленні їх з найменшими витратами й у прискорений час.

У сучасних наукових джерелах достатньо часто досліджується педагогічна рефлексія (К. Вербова, Г. Дегтяр, С. Кондратьєва, Л. Пермінова), яка здебільшого розглядається як засіб саморегуляції вчителем своєї діяльності й організації навчально-виховного процесу, визначення стратегій педагогічного впливу; як визначена фаза навчальної діяльності, що виникає в ситуації неузгодженостей (суперечностей) необхідного й можливого та є закономірністю й умовою його формування та розвитку [2].

Однак проблема формування професійної рефлексії студентів вищих технічних закладів освіти залишилась поза увагою науковців. Водночас процес гу-

манізації вищої інженерної освіти вимагає від майбутніх фахівців уміти постійно вдосконалювати професійні уміння, самостійно виявляти рівень особистої фахової компетентності, адекватно претендувати на оцінку особистих професійних досягнень з боку інших.

У змісті освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) випускників інженерних спеціальностей визначаються не лише вміння, якими має володіти молодий фахівець певної галузі, а й основні професійні якості, які мають бути сформованими у випускника та вважаються необхідними для здійснення ним ефективної діяльності. Насамперед, такими якостями є наполегливість у досягненні результатів, точність та обґрунтованість власних ідей, постійне самовдосконалення, прагнення до самоосвіти, тобто всі якості, основою виявлення яких є рефлексія власних досягнень, адже саме вона допомагає людині проаналізувати отримані результати, визначити цілі подальшої роботи, скорегувати свій професійний шлях.

Отже, професійною рефлексією можна вважати співвіднесення можливостей свого “Я” з тим, чого вимагає обрана професія, зокрема з існуючими про неї уявленнями, а функціональним призначенням рефлексії – аналіз і корекцію власних досягнень з метою професійного та особистісного самовдосконалення.

Сучасними виявленнями проблеми відсутності або слабкої розвиненості професійної рефлексії можна вважати мотивацію деяких молодих фахівців здобути другу вищу освіту. Так, за даними Держкомстату України, у 2009/10 навчальному році кількість випускників вищих навчальних закладів була 354 226 осіб, а фахівців, які здобули другу вищу освіту, – 35 578 осіб [3].

Водночас вважаємо, що справедливою необхідністю в додатковій освіті може бути підвищення кваліфікації або ж здобуття сумісної професії для більш ефективної реалізації особистого потенціалу. Однак, за даними статистичного опитування, лише 40% осіб здобувають другу освіту, підвищуючи при цьому рівень першого фаху, тобто навчаються, щоб удосконалити свій професійний досвід. На жаль, більшість молодих фахівців розчаровуються в своїй спеціальності й намагаються здобути другу освіту, зміст якої часто кардинально протилежний першій кваліфікації. Таким чином, спостерігаємо відсутність рефлексивного підходу молодої людини до особистих потенційних професійних можливостей, що призводить до відмови від самоаналізу й самовдосконалення професійних умінь та якостей і до розвитку комплексу неповноцінності, своєї непотрібності в професійному середовищі та намагання кардинально змінити фах. Однак при цьому немає жодних гарантій, що, здобувши другу професію, людина реалізується в ній – адже ситуація може повторюватись нескінченно. Таким чином, доводимо висновку, що формування вмінь професійної рефлексії потрібно починати з першого курсу навчання студентів у вищій школі й систематично упродовжувати в навчальний процес протягом усього курсу навчання таким чином, щоб у випускників була сформована певна життєва позиція – професійно-рефлексивна.

Важливими чинниками професійної рефлексії вважаємо самосвідомість, самоаналіз, самооцінку та самопізнання.

Свідоме ставлення до своєї професійної діяльності ґрунтується на здатності оцінити діяльність інших крізь призму особистих професійних критеріїв. Однак часто така оцінка викривляється через наслідування людиною певних стереотипів. Потреба в самопізнанні виявляється в розумінні особистістю суперечно-

сті між особистими домаганнями та оцінкою її професійних дій і якостей з боку професійної групи.

Самоаналіз і самооцінка є регуляторами професійного зростання людини. Важливою умовою професійної реалізації особистості є адекватність самооцінки. Причинами її неадекватності є претензії людини щодо професійного визнання: переоцінка особистого професійного рівня разом з недооцінкою недоліків, або ж, з іншого боку, недооцінка особистих досягнень на тлі перебільшення недоліків. У будь-якій формі неадекватність самооцінки не сприяє ефективному самоаналізу людиною особистих досягнень.

Емоційна сторона самооцінки реалізується в понятті “професійна честь”, що виявляється в потребі ствердження своєї професійної цінності (репутації) серед професійного товариства, відчуття самоповаги в результаті професійної діяльності.

Рефлексія, з одного боку, пов’язана із самосвідомістю, коли людина аналізує особисті думки, діяльність, вчинки щодо інших людей, а з іншого – визначає переймання тим, яким є уявлення про неї в кожного з її соціального оточення. Тож можемо визначити, що рефлексія є необхідним компонентом у формуванні особистої позиції людини для досягнення успіху в соціальних відносинах.

Під час здійснення рефлексії особистої діяльності одночасно відбувається кілька процесів: емоційна оцінка, намагання зрозуміти власні мотиви, вчинки, розробка стратегії поведінки, яка базується на мотивах.

У нормальному вигляді рефлексія виникає, коли порушується баланс між діяльністю та її результатами, тобто коли результати діяльності є неочікувано низькими або негативними. Але рефлексивною життєву позицію людини можна назвати тоді, коли вона аналізує також і свої досягнення. Адже часто постійний аналіз лише помилок, особливо після критики з боку, може призвести до зниження самооцінки, і тоді людина стикається з відмовою від рефлексії: страхом пізнати себе, щоб не зрушити упевненість у собі (краще не знати про себе багато, ніж хворобливо переживати пізнане, яке може виявитися неприємним, вимагати зусиль працювати над собою).

Стійка рефлексія вдосконалює діяльність самопізнання. Втрачаючи спроможність до рефлексії, людина позбавляє себе емоційного простору, адже рефлексію у філософському сенсі можна розглядати як спосіб звільнення від штампів: суб’єкт отримує задоволення від пошуку нових підходів до дійсності.

Особистий розвиток найбільш дієво відбувається в умовах переживання кризи, проблеми (свого роду хаос), тож негативні стани людини є позитивним фактором її саморозвитку. Що краще: переживати стреси в результаті вирішення проблем, рефлексувати й знаходити нові рішення, тобто розвиватись, чи жити за правилами, які диктують інші, які є перевіреними досвідом попередніх поколінь?

Слід зазначити, що розвиток рефлексії, як і будь-якої іншої якості особистості, потребує докладання нею певних зусиль, спрямованих на саморозвиток, самовиховання. Однак розвиватись рефлексія як якість особистості може завдяки стимулам, у формі критики ззовні від значущих для людини осіб: адміністрації, викладачів, друзів, батьків. У цьому випадку рефлексія виявляється або конструктивно, коли людина замислюється над своєю діяльністю й над проблемами, які викликали критику, або деструктивно, коли критика відкидається, супроводжуючись образами, бажанням помститися.

Бар’єрами формування рефлексії особистості можна вважати ті, що пов’язані з недосконалістю людської природи (об’єктивні): відсутність мотива-

ції, потреби, інтересу до самого себе; несформованість дій виявлення, фіксації, аналізу, оцінювання, прийняття; нездатність до адекватної самооцінки [2].

Суб'єктивні бар'єри рефлексії визначені особистісними особливостями людини, що пізнає себе: прагнення особистості оцінити себе відповідно до вимог соціального оточення, коли людина виявляє в собі лише те, що бачать у ній інші (соціум), відходячи від того, що є насправді; невміння або небажання подолати власний егоцентризм (єдиноправильні мої погляди, рішення, цінності, думки, дії); нездатність до саморозвитку, занижена самооцінка, тупість, диктаторство, авторитарність.

Продуктивна функція рефлексії виявляється в тому, що людина будує нову діяльність на основі відкидання тих чинників минулої діяльності, які являли собою проблему. Новий алгоритм діяльності сприймається як позитивний, тому будь-яку успішну діяльність можна вважати наслідком рефлексії.

Розвиток рефлексивних якостей у студентському віці дає змогу особистості відчувати та регулювати рівень своїх професійних умінь, не лише аналізувати особисті досягнення або негаразди, а й моделювати подальшу діяльність з урахуванням власних здобутків та помилок. Саме тому розвиток рефлексії необхідно починати з перших кроків формування професійних якостей, оскільки рефлексивність інтегрує, координує та організовує всі інші якості людини. Ступінь її сформованості виявляється в здатності координувати та інтегрувати особисті якості для ефективної реалізації в професійній діяльності.

За допомогою рефлексивного аналізу виявляються способи творчої діяльності, усвідомлюються ідеї, які з'явилися в результаті цієї діяльності, формулюються проблеми, які виникли, намічаються шляхи їх вирішення, виявляються труднощі та причини їх виникнення. У разі невдач та ускладнень рефлексивний аналіз спрямовується на пошук їх причин, у ході чого усвідомлюються неправильні способи дії, формується критичне ставлення до них, після чого застосовується більш широке коло способів, висуваються гіпотези, у результаті чого може виникнути інтуїтивне вирішення проблеми, яке потім обґрунтовується.

Відсутність необхідних наукових рекомендацій щодо зазначеної проблеми, низький рівень усвідомлення необхідності самовдосконалення призводить до того, що студенти в більшості випадків не вміють адаптуватися до умов професійної діяльності. Така ситуація призводить до частих рішень здобувати додаткову освіту, яка не підвищує професійну кваліфікацію, а є кардинально протилежною фаху за першим дипломом, тобто молода людина зневірюється в можливості досягти успіху в обраній після закінчення школи професії.

Отже, тенденції розвитку вищої школи, аналіз теоретичних напрацювань учених дали змогу виявити суперечності стосовно досліджуваної проблеми:

1. На рівні концептуалізації освітньої діяльності:

– між достатньо високим рівнем розробленості проблем, пов'язаних з рефлексією, самовдосконаленням особистості, формуванням життєвої позиції та недостатнім використанням цих напрацювань в освітньому процесі, в підготовці фахівців технічних спеціальностей.

2. На рівні визначення мети підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів:

– між об'єктивною потребою суспільства в підготовці нової генерації фахівців технічних спеціальностей з високим рівнем професіоналізму, готових до постійного підвищення власної кваліфікації та неготовністю студентів вищих

технічних закладів освіти до здійснення власної професійної рефлексії як основного інструмента самовдосконалення.

3. На рівні визначення змісту і технологій підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів:

- між цілісним уявленням про рефлексію, рефлексивну позицію та недостатньою відтвореністю їх у змісті вищої технічної освіти;
- між необхідністю цілеспрямованого формування професійної рефлексивної позиції студента та відсутністю цілісної, методично обґрунтованої системи такої підготовки й недостатнім упровадженням відповідних технологій.

Усунення цих суперечностей потребує теоретико-методичного обґрунтування проблеми формування професійно-рефлексивної позиції студентів вищих технічних закладів, розробки та експериментальної перевірки науково-методичної системи формування професійно-рефлексивної позиції студентів вищих технічних закладів.

Висновки. На підставі викладеного варто вважати за доцільне оволодіння студентами рефлексією особистої діяльності, що має забезпечувати ефективність їхньої реалізації в професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Вербова К.В. Психология труда и личности учителя / К.В. Вербова, С.В. Кондратьева. – Мн., 1991.
2. Дегтяр Г.О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Г.О. Дегтяр. – Харків, 2006. – 19 с.
3. Хрестоматія з педагогіки вищої школи : навч. посіб. для вищих навч. закладів / [уклад. В.І. Лозова та ін. ; за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. В.І. Лозової]. – Х. : [б. в.], 2011. – 408 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2012.

Rezvan O.A. Reflection position of students of higher technical educational establishments as factor of their professional realization

Стаття посвячена обоснованию актуальности исследования проблемы формирования профессионально-рефлексивной позиции студента высшего технического учебного заведения. Проанализированы научные подходы к исследованию аспектов данной проблемы.

Ключевые слова: рефлексивная позиция, профессиональная самореализация, профессиональная рефлексия, высшие технические учебные заведения.

Rezvan O. Reflection position of students of higher technical educational establishments as factor of their professional realization

The article is sanctified to the ground of actuality of research of problem of forming of professionally-reflection position of student of higher technical establishment of education. The scientific going is analysed near research of aspects of certain problem.

Key words: reflection position, professional self-realization, professional reflection, higher technical establishments of education.